

THE EVOLUTION OF MODERN SCULPTURE

The most important feature of the Modern Art that differentiates it from Traditional Art and constitutes its realistic side is that it is free, it offers more artistic values and plastic properties. In order to understand the language of this modern art, the audience should develop techniques to acquire special knowledge. This is being possible by special art education. In general, the esthetic perception of art work is similar to other art branches. New developments in technology has been strongly effecting the principles of modern art so as the Sculpture and this has been originating new concepts and features even though reaction to the old is also another cause of this fact. Art interacts and develops together with other inventions and evolutions in the society. Artists of the modern society employ new techniques and materials to express their thoughts and feelings. These new techniques and materials have been leading the artists to develop new plastic language and this double sided interaction has always been continuing. Modern art constitutes an important part in thousands of year evolution history of Sculpture. It is possible to urge that Sculpture has made an important progress.

Anabtar Kelimeler: Modern Sanat, Modern Heykel, Teknoloji
Key Words: Modern Art, Modern Sculpture, Technology

GİRİŞ

Modern sanatı, geleneksel sanattan ayıran ve onun en gerçek ve en doğru taraflarını oluşturan daha özgür, daha olanaklı artistik değerlere ve plastik özelliklere sahip olmasıdır. Başlangıçta izleyici renk ve biçim araçlarına dayanan, sanatçının kişisel dünya görüşünü ve iç dünyasını yansıtan, modern sanat yapıtlarına karşı büyük bir şaşkınlık duydu ve bunu yadırgadı. Ancak biçimlerin dilinden anlayanlar, modern sanat yapıtlarını anlayabilirlerdi. N.Lynton'un bahsettiği gibi "modern sanatın öyküsü çoğu zaman Fovizm, Kübizm, Fütürizm, Ekspresyonizm gibi akımları ele alarak anlatılır".¹ Ancak Realizm ve Ekspresyonizm gibi sanat akımlarının da, modern sanatın ortaya çıkmasında çok önemli rol oynadığı düşünülebilir.

Modern sanat dilini anlamak için, izleyicinin belli bilgiler sistemine sahip olma becerisi geliştirmesi gerekmektedir. Bu ise özel sanat eğitimiyle mümkün olabilmektedir. Sanat eserlerinin estetik olarak algılanması, genelde diğer sanat dallarının algılanma işlemi ile benzer özellikler taşımaktadır. Özellikle çağdaş müzik sanatının algılanması ile ilgili düşünceler, çeşitli sanat dallarının algılanması işleminde ortak noktaların olduğunu bir daha ispatlamaktadır. Bu bakımdan, Batı müzik teorisini Dobney Townsend'in bir görüşünü örnek vermek yerinde olsa gerek. Çağdaş müzik eserlerinin algılanması sürecinde karşımıza çıkan zorluklara değinen yazar, "Soyut Müzik" ve soyut

resmin, olabirliklerinin keşfedilmesinden çok daha önce benimsenmiş olduğunu vurgulamaktadır. Gerçi müzisyenler ve müzik eleştirmenleri, müziksel düşüncelerden ve müziğin coşkusal anlamından söz ederler. Bazen böyle bir dil, bütünüyle öğretimsel ve çağrışımsaldır.² Bu dönemde sanatçı, biçimleri analiz etmeye, düzenlemeye ve bu düzen içinde kendi kimliğini, iç dünyasını, evrensel dünya görüşünü plastik bir form içinde, özgür bir biçimde yorumlamaya önem vermektedir. Bu nedenle modern sanat, forma büyük değer vermektedir. Modern sanatçıya göre, doğa ancak bir veriden ibarettir. Sanatçı bu verilerden yola çıkarak, kendi evreninde yorumladığı, özgün, estetik, form ve düzenler yaratır. Sanatçı için, doğada gördüğü şeyleri aynen kopyalamanın hiç önemi yoktur. O renk ve biçim araçlarını özgür bir biçimde kullanarak, doğadaki görüntüleri sanatsal bir düzen içerisinde değişik formlara sokar. Bunun sonucunda, doğada görülen objeleri, bu artistik düzen içerisinde tanınması imkânsız hale gelir. Çağdaş sanatçının en önemli özelliklerinde birisi de, soyutlamadır. Sanatçı, insanın biçimini bozarak onu sınırlarının dışına çıkarmakta ve insana, aynı zamanda onun dışında var olan şeylerle onun arasında bir takım yakınlıklar bulunduğunu göstermektedir. Modern sanatta doğa ve insan anlayışının değişmesinde, modern bilim, teknoloji ve modern uygarlık büyük bir rol oynamaktadır.

Sanatçı, doğadaki bilinmeyene, sürekli nüfuz etmeye çalışarak, yaşamı, varlığı ve insanın evrendeki gerçek yerini, değerini ve esas görevini arama uğraşındadır. Bu

** Yrd.Doç.Dr. Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Heykel Bölümü, 25240, Erzurum,

1 Robert Lynton, **Sanatın Öyküsü**, İstanbul, 1982, s. 10.

2 Dabney, Townsened., **Estetiğe Giriş**, İstanbul, 2002, S. 98.

olgu, izleyicilerin yaşamlarının, yeni duyular ve keşiflerle zenginleşmesini sağlamaktadır. Bu anlayışla ortaya konulan modern sanat yapıtları, organik ve yeni bir düzen meydana getirmektedir. Bundan dolayı yapıtta öz ve biçimi birbirinden ayırmak olanaksızdır. Modern sanatçı, doğanın verilerini özgür bir biçimde kullanmaya başlayarak form bozmalara, transpozisyonlara (formu başka bir yere koyma) yönelmekte, bu yöneliş, o kadar ileriye taşmakta ki, artık sanatçının ortaya koyduğu objeler tanınmaz bir hal almakta, öz ve biçim açısından yepyeni anlamlar ve duyular ortaya çıkmaktadır.

Ortaya konan yapıtta, sanatçının kullandığı sanatsal dilin amacı, objeyi direkt olarak göstermek değil, ancak objenin tek bir bakış açısında, sanatçının kendi bakışıyla almış olduğu anlamı ortaya çıkartmaktadır. Aynı zamanda sanatçı ele aldığı objelerin estetik özelliklerini ortaya çıkarmakta, bu objelerin, farklı duygusal etkilerini de kendi sanatıyla izleyenlere yansıtmaya çalışmaktadır. Ortaya çıkan, bu anlam, his ve duygular dünyası, hiç te somut olmayıp daha çok soyut karakter taşımaktadır. Bu bakımdan da sanatçı, kendi yapıtlarında insana özgü, duyular, duygu durumları (heyecan, korku, sevinç, sevgi, şiddet) gibi fenomenlerin genelleştirilmiş bir şekilde ifadesini gerçekleştirilmeye çaba göstermektedir.

Gerçekte ortaya konulan form kendiliğinden anlamlıdır. Sanatçı boş ve anlamsızın, -bir olguyu- bir konuyu anlatmaktan vazgeçebilir. Yapıtta oluşturulan saf biçimler modern sanatçı için yeni bir gerçekliktir. Bununla birlikte bu biçimler, yerlerine kendiliklerinden rastgele konmamıştır. Bu biçimlerin özgürlükleri anarşi doğurmaz. Bu objelerin, sanatçı tarafından tasarlanmış, doğru ölçüleri, doğru ağırlıkları ve kuvvetleri vardır. Bu nedenle objelerin düzeni derin bir düşünce tarafından belirlenerek ortaya konulmuştur. Modern sanat yapıtları, izleyiciyi derin bir düşünceye davet ederler. Ortaya konulan yapıtlar, objelerin imlediği derin düşünceye katılmaya hazır olan alıcıya ulaşarak izleyicinin sanatsal birikim ve deneyimleriyle yoğrularak, anlam sınırlarını aşarlar.

Yeni teknolojik gelişmeler, çağdaş sanatın aynı zamanda heykel sanatının estetik ilkelerine derin etkiler yapmaktadır. Heykeltıraş, tasarımını teknolojinin sunduğu bilgisayarlar, video kameralar, lazer ışınları vb. teknik olanakları kullanarak, yapıtlarını, sanal ortamda, üç boyutlu olasılıklarla tasarlayabilmektedirler.

20.yüzyıl, yeni malzemelerin düşünsel, biçimsel ve sanatsal gelişmelerin yanında yeni plastik fikirlerin çağrıştırdığı, heykel sanatında, yüzyıllarca süren gerçek mekan içinde, kütleli parçalanıp hafifleyerek, espas modülatörlerine dönüştüğü bir dönem olmuştur.³

Teknolojik araştırma merkezleri ile sanatçı arasında oluşan ilişki, değişik bilim dallarıyla da işbirliği sağlamayı başarmıştır. Fizikçi, kimyacı, matematikçi, teknisyen ve sanatçılarla işbirliğine giderek sanatçı mühendis, sanatçı kimyacı, tipleri ortaya çıkmıştır.⁴

Örneğin: Boradin'in ünlü bir kimyacı olmakla birlikte çok sesli müzik alanında ünlü bir besteci gibi de isim yapmıştır.⁵ Yine mühendis eğitimiyle heykel yapan V. Tatlin 3. Enternasyonal Anıtı için maket çalışmasını inşa yöntemiyle oluşturmuştur.⁶ (Res. 1).

Resim-1:V.Tatlin,3.Enternational Anıtı için maket,1920

3 Mustafa. Ata, **Sentetik Plastik malzemeler, biçimlendirme yöntemleri, sanatta kullanımı**, İstanbul, 1978, S 46.

4 Mustafa. Ata, a.g.e, s 58.

5 **Müzikalınv Ensiklopediçeskiy Slovar**, Moskova, 1990,s 78- 79.

6 Lynton. Robert .a.g.e., s. 106- 107.

XX. yüzyılda Kübizm, Fütürizm, Konstrüktivizm, Dadaizm gibi sanat akımları bu teknolojik gelişmelerden doğmuştur.⁷

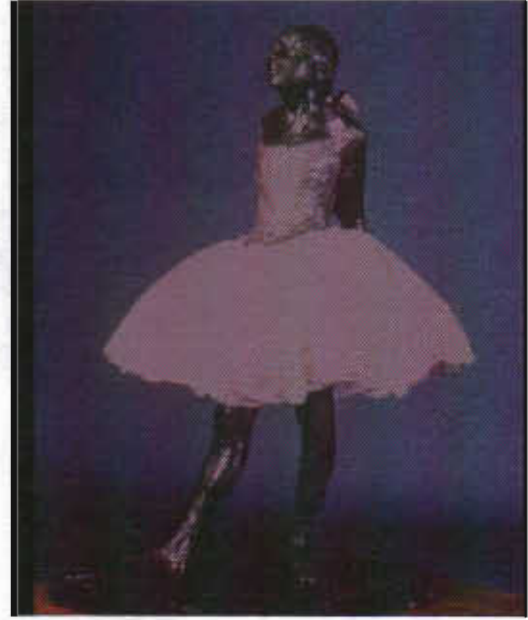
Modern Sanatçılardan Paul Klee⁸ "Sanatın artık görüneni vermediğini, bir düşünceyi görselleştirdiğini" ileri sürmektedir.

20. yüzyılın başlarından itibaren; çağın genel değişim hızına koşut olarak, sanattaki değişim süreci de çok hızlanmış, sanat akımlarının egemenlik süreleri bir asırdan on yıla, hatta beş yıla kadar düşmüş, ayrıca aynı zaman dilimi içinde tek olan egemen sanat anlayışı, geçen yüzyıldan bu yana, giderek sayısını artırmaya başlamıştır. Artık soyutla-somutu, gerçekçi ile gerçeküstücü, minimalistle, kavramsalcı aynı anda hatta aynı platformda görülebilmektedir.

Sanatta yeni anlayışların, özelliklerinin oluşmasında eskiye tepki tek etken olmasa da, önemli etkenlerden biridir. Sanat, toplumun diğer alanlarındaki yaratılanla birlikte gelişmekte, onları etkilemekte ve onlardan etkilenmektedir. Yeni toplumun sanatçısı, yeni duygu ve düşüncelerini biçimlendirmede dilini yaratmada, yeni teknik ve malzemelerden yararlanmaktadır. Bu yeni teknik ve malzemeler sanatçıyı yeni plastik dil yaratmaya itmekte ve sanatta iki yanlı bu alışveriş ve etkilenme hep devam etmektedir.

Modern heykelin ortaya çıkmasına kaynaklık eden ressam kökenli sanatçıların, modern heykel sanatının başlangıcını oluşturmuş olduğu düşünülmektedir.⁹ ve bu konu hep tartışılmıştır. Yinede herkes Cezanne'a dayar kendini. Mattise de ondan çıkmıştır. Picasso da Mondrian'da. Biz yine de geçen yüzyılın başı ile başlatabiliriz modern heykel sanatını. Düşüncemize göre ise modern heykelin oluşmasının ilk aşamalarını Cezanne' den başlamak amaca daha çok uygun düşer. Sanatçının yapmış olduğu "San Victoria dağları" adlı çalışması modern sanatın ilk örneğini oluşturan eserlerin başında yer alır.

Modern heykelin doğmasına dört ressamın kaynaklık etmesi oldukça ilginçtir. Bunun nedeni, belki de bu sanatçıların profesyonel heykel eğitimi almamış olmaları ile açıklanabilir. Bunlardan Degas, resimlerindeki balerin kompozisyonlarında kullandığı sanatsal dili yetersiz bularak, sanatsal problemlerini çözebilmek için balerin heykelleri yapmıştır. Degas yaptığı bu balerin heykellerine gerçek bir elbise, erek ve çorap giydirek, ilk defa heykelde yeni, farklı bir bakış açısı ve anlayış yakalamaya çalışmıştır (Res.-2).

Resim-2. E.Degas, Dansçı, 1881

Bunlardan diğeri P.Gauguin,¹⁰ renkte ve biçimde sanatçının doğa karşısındaki mutlak özgürlüğünün ilk bayraktarlığını yapanlardandır. P. Gauguine göre asıl olan, sanatçının kendi duygu ve düşüncelerini biçimlendirmesidir.¹¹ (Res.3).

Resim-3. Paul Gauguin Figür 1892

7 Herbert, Read, *Historia de la sculpture Modern*, Paris, 1985. s. 85

8 Lynnton, Robert, a.g.e., s. 39.

9 *Artist Plastik Sanatlar Dergisi*- Veysel Günay, Modern Heykel Nedir?, (Mart- Nisan 1987), s. 7.

10 Robert Lynnton, a.g.e., s. 20.

11 *The 20 th Century Art book*, Honkong, 1996, s. 156.

Üçüncü usta Picasso,¹² Gauguin'den etkilenmekle birlikte, meselenin asıl kaynağını Cezanne'de buluyor. Picasso, Cezanne'da, resimde derinliğin kaçma noktalarına göre nesnelerin sıralanma ve ışık-gölgeye dayalı model ile kabartılmasına değil, renk ve ışığa bağlı olması düşüncesini yakalıyordu. Resimdeki sorunları çözebilmek için beykel denemeleri de yapan Picasso, böylelikle heykeli yeni bir estetik düşünme ve farklı bir bakış açısı getirmiştir. Bu plastik öğeler ve onların yarattığı sentez plastik dilin karakterinin oluşum mantığını tamamen değiştirmiştir.¹³

Picasso, özellikle resmin iki boyutlu olmasından dolayı, resimde bulamadığı biçimleri, heykel çalışmalarında bulmaya çalışmaktadır. Picasso'nun bu dönemdeki çalışmaları, üçüncü boyutun yapay olarak ortaya çıkmasına neden oldu. Belki de bu sonuç, resim sanatının iki boyutlu olması nedeniyle sanatçının kendisini ifade etmesine yetmediği için, tam olarak sanatçıyı tatmin etmiyordu. Picasso, hacim ve boyutla ilgili düşüncelerini, heykel aracılığıyla gerçekleştirmeye eğilim göstermekteydi. Heykelin bir sanat dalı gibi böyle bir isteğin gerçekleşmesinde, geniş sınırsız potansiyele ve estetik olanaklara sahip olması, bu isteklerin gerçekleşmesine olanak sağlamaktaydı. Picasso "aramıyorum buluyorum" sözü birazda gözüün önüne kadar gelmiş olanakların bir amaç için değerlendirilmesini vurgular.¹⁴ (Res.4).

Resim-4: P.Picasso Boğa Başı 1943

"Şeyleri değil, aralarındaki ilişkiyi boyuyorum" diyen diğer öncü ressamlardan Matisse, Robert, Lynton, a.g.e., s her

ikisinin sentezini yapıyor ve manevi özün özgürce biçimlenişini savunuyordu (Res.5).

Bu sanatçılar, doğa karşısında, kendi kendine yeni estetik, nitelik taşıyabilen bir gerçeklik meydana getirilebilir düşüncesiyle, gerçeğin doğal yapı ve doğal görüntüde olmadığını, sanatçının yarattığı ikinci bir doğada olduğu düşüncesine öncülük yapmışlardır. Bu sanatçılar ressam olmalarına rağmen modern heykelin ilk örneklerini vermişlerdir. Böylece algılanır biçimden düşünsel biçime geçiş ve dolayısıyla Modern heykelin başlangıcı oluyordu.¹⁵

Modern heykel sanatının gelişmesine geleneksel malzemeler kullanarak öncülük yapan Rodin, kendi çağı içerisinde sanatın bozuk durumuna başkaldıran ilk sanatçı olmuştur. Oyup çıkarandan çok, biçim veren bir usta olarak kalmasına rağmen, Rodin "Sanat formlarını bir ışık-gölge içinde ele alarak sunmakta idi.¹⁶ Rodin izlenimci sanatçılar gibi ışık-gölgeyi yapıtlarında yoğun olarak kullanarak heykelin çevresinde bir atmosfer yaratmıştır. Çalışmalarında ayrıntıya inerek bütününde ışığı parçalamış yüzeye dağıtmıştır Irene,Korn,¹⁷ (Res.6).

Modern heykelde ilk olarak fark edilen biçim, mekan içerisinde formun birbiri içerisine girmesidir. Soyut heykel, geleneksel heykelde olan ne kapalı formlara, nede kütleye sahiptir artık...

Yine geleneksel malzemelerle beykel yapan diğer modern sanatçılardan Henry Moore küde içerisinde iç boşluğu kullanan ilk sanatçı olmuştur.¹⁸ Bununla birlikte modern heykel sanatında boşluk, yepyeni bir heykel ögesi olmuştur. Henry Moore halk sanatlarını iyi incelemiş, geleneksel malzemeyi kendine özgü ışık, kütle ve mekan zenginliği içerisinde biçimlendirmiştir.¹⁹ Örneğin: Moore'nın "Yatan Figür" çalışmaları buna iyi bir örnek teşkil eder (Res.7).

Resim-5: H.Matisse Sırt soyutlaması 1916-1930

12 Robert, Lynton., a.g.e., s 52.

13 Peter, Carsten- Ingo, Warncke - F, Walthern., **Picasso**, 1959, s. 325.

14 Remzi,Savaş, **Modelaj**, Ankara, 1977,s.3

15 **Artist Plastik Sanatlar Dergisi**, s. 8.

16 Remzi, Savaş, a.g.e.,s.24.

17 Irene,Korn, **Auguste Rodin**, Newyork, 1987, s. 94-95.

18 Savaş, Remzi: a.g.e.,s.3.

19 Claude Allemand- Manfred Fath Cosneau- David Mitchinson. **Henry Moore**. Bon 1996, s 43.

Resim-6. A.Rodin Düşünen Adam 1880

Resim-7- H.Moore, Yatan Figür.1938

Yaratıcılık ilhamını doğadan alan Moore (Çakıl Taşları, Kemikler, Dağlar), Astek ve İnka sanatını da incelemiştir. H. Moore, "Heykelde önemli olan nasıl yapıldığı değil, malzemenin arkasındaki ruhtur. Bazen malzeme, düşünceye yardım edebilir, ama bu, düşüncenin özgürlüğüne engel de olabilir. İyi bir heykel kapalı olmalıdır bir tepenin yamacından yuvarlandığında hiçbir parçasını kaybetmemelidir." sözleriyle heykel sanatını anlatmaktadır.²⁰

H. Moore yapıtlarında, anıtsal ve soyut kapalı formları, önce insanın detaylarını arındırarak bulmuştur. Figürlerinde kabına sığmayan, dolgun, ağır dramatik anlamlar esinleten biçimlere yönelmiştir. Birçok yapıtlarında olduğu gibi kadının vücudu bir sıradağ görünüşünü alacaktır. Moore'a göre heykel "Biçim ve özelliklerin aynen tekrarı değildir, daha çok anlamın bir maddeden diğer maddeye çevrilmesidir."²¹

Heykeltraş doğanın taklidinden kurtulunca, önce biçim denemelerine sonrada malzemeoin yapısındaki etkilere yönelmeye başladı. Çağdaş sanat, sanatçının yapısı için önemli olan estetik yönden pür olan biçimlerdir. Materyalin orijinal halinin korunması hissi, başka sanatçıların yapıtlarında, C. Brancusi'nin ki kadar kesin değildir. Geliştiği ortamda ortaya çıkan sanat akımlarının hiçbiriyle fazla ilgilenmeyen C. Brancusi'nin yapıtları plastik açıdan ne kadar sadeleşmişlerse de güçlü bir özün sembolüne çevrilmişlerdir. Sanatçı modellerindeki detayları atarak, biçimin özüne varmıştır.²² 1909 yılında ürettiği "Uyuyan Güzellik Tannçası"

adlı yapıtı, sadeleşmenin belirgin olduğu yapıtlarından birisidir (Res.8).

Resim-8- C.Brancusi, Uyuyan 1909-1910

20 Remzi, Savaş, a.g.e.,s.79.

21 Boyut Plastik Sanatlar Dergisi, Henry Moore ile söyleşiden, Ankara. (Nisan-1983). s. 8

22 J. Maria, Faerna, Brancusi, Newyork, 1955, s. 29.

Bu yapıt, uyuyan yatmış basit bir baştır. Bu portrede bir yumurta sadeliğine varan detaylardan arınmışlık söz konusudur. Portrede gözler, ağız ve burun çok ince bir duyarlılıkla belirtilmiştir. Bu baş o kadar duyarlılıkla biçimlendirilmiştir ki, sanki bir hayalin veya rüyanın maddeleştirilmesi biçiminin etkisini bizlere verir.²³ Modern heykel sanatı tarihi boyunca heykel sanatına da çok az rastlanan bir yoğunluk ve özlülük getirmiştir. Çalışmalarını en uç sadeliğe kadar götüren C. Brancusi, bu etkilerin gerçekleşmesinde çeşitli malzemelere yapıtlarını uygulayarak bu yapıtların değişik materyallere uygulaması sonucu değişik etkilerini de denemiştir.

Modern sanat yapıtı, bir dokümandan daha fazla bir şeydir. Modern sanatçı, bireyseldir ve yapıtını dıştan hiçbir baskı olmaksızın özgür bir biçimde yaratma düşüncesine sahiptir. Sanatçı yapıtında, her şeyden önce kendisini anlatır. Modern sanatçı doğayı taklit etmekten kaçmakta; doğada gözle izlenen nesnelere, bir konunun yansıtılması, bir hikâyenin şartlarına değil, yaratıya ait sanatsal niteliklere ve plastik biçimin şartlarına tabi olmaktadır.

Bin yıllardan gelen heykel sanatının tarihsel gelişim sürecinde, modern sanat, önemli bir yer tutmaktadır. Heykel sanatının gelişiminde özel bir aşama kat ettiğini ileri sürmek mümkündür. Geleneksel heykel sanatında, kendi özgün sanatsal-estetik prensiplerine göre ayrılan modern heykel, aynı zamanda, heykel sanatına has olan birçok prensiplerini, kurallarını kaybetmemektedir.

Özellikle, malzeme ilişkisinde, mekan-zaman içerisinde yer edinebilmek gibi özellikler, modern sanat için de büyük önem taşımaktadır. Modern sanat tarihinin gelişim aşamalarının araştırılması, onun gerçekçi imgeler sisteminden soyut sanata doğru ilerlemesini bir daha ispatlamaktadır. Bu süreç içerisinde heykel sanatının sanatsal ifade imkânlarının daha da genişletilmesi sürecinde, Fransız empresyonist ressamların, (Degas, Gouguine, Picasso, Matisse, vs.) katkılarının büyüklüğünü belirtmek gerekir.

Varoluşundan bu yana, arayış içinde olan insanlık, Atatürk'ün de dediği gibi daima iyiye güzele, doğruya yöneliş içinde olagelmıştır. Bu anlamda bilim insanları ve sanatçılar bilme, bulma ve yaratım çabalarıyla insanlığa öncülük etmişlerdir. Sanatçılar, doğa karşısında, insan aklını kullanarak, estetik nitelik taşıyan, yeni bir gerçeklik meydana getirmişlerdir. Ressam olmalarına rağmen modern heykelin ilk örneklerini veren öncü sanatçılar, iki boyutun yetmezliğinden üç boyutun, manüple edilmesine ve dolayısıyla estetik, sanatsal bir aşknlığa yol açmışlardır. Bu sayede heykeldeki modernleşme, resim sanatında da etkili olmuştur.

KAYNAKLAR

- ; "Picasso'nun Çağımız Uygarlığına Anımsattıkları" **Boyut Plastik Sanatlar Dergisi**, Mayıs 1982.
- BÜYÜKİŞLEYEN, Zahit; "Çağdaş Sanatın oluşumu ve gelenekçiler üzerine" **Boyut Plastik Sanatlar Dergisi**, Nisan 1983.
- EMILE MÜLER, Joseph, **Modern Sanat**, Çev. Mehmet Toprak, İstanbul, 1972.
- GÜNAY, Veysel; "Modern Heykel Nedir?", **Artist Plastik Sanatlar Dergisi**, Mart-Nisan 1987.
- NORBERT, Lynton, **Modern Sanatın Öyküsü**, Çev. Sadi ÖZİŞ, İstanbul, 1982.
- READ, Herbert, **A concise History of Modern Sculpture**, Londra, 1985.
- READ, Herbert, **Sanatın Anlamı**, Çev. Güner İNAL, Nurşim ASGARİ, İstanbul, 1960.
- SAVAŞ, Remzi, **Modelaj**, Ankara, 1975.
- TURANI, Adnan; **Çağdaş Sanat Felsefesi**, İstanbul, 1974.
- TURANI, Adnan; **Dünya Sanat Tarihi** – İstanbul, 1983.

23 Remzi Savaş, a.g.e., s. 71.